
Розділ 1

Теорія та історія культури

■ <https://doi.org/10.31516/2410-5325.064.01>

УДК 008:33 Маршалл

Л. О. Троєльнікова, доктор мистецтвознавства, професор, Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв, м. Київ

Lyusja_t@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5030-0974>

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ «ПАРАФРАЗ» ПРАЦІ А. МАРШАЛЛА «ПРИНЦИПИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ»

Здійснено культурологічне теоретизування економічного концепту буття людини на основі аналізу багатотомної праці А. Маршалла «Принципи економічної науки». Обґрунтовано актуальність основних теоретичних та практичних положень означеної розвідки у формуванні гуманітарної сфери суспільства та держави. Визначено основні концептуальні орієнтири формування державної гуманітарної політики, які забезпечують духовний розвиток особистості. Репрезентовано соціально-культурний контекст, у межах якого відбувалося становлення модерних наукових парадигм упродовж усього XIX ст. Акцентовано на культурологічному осягненні сутнісного змісту категорії економічна культурологія. Підкреслено, що економічна культурологія стає новітньою методологією, яка забезпечує цілісність та системність людинознавчого дискурсу.

Ключові слова: культурологічний «парафраз», економічна культурологія, А. Маршалл, людинознавче теоретизування, духовна сфера, культура, освіта.

Л. А. Троєльнікова, доктор искусствоведения, профессор, Киевская муниципальная академия эстрадного и циркового искусств, г. Киев

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ «ПАРАФРАЗ» РАБОТЫ А. МАРШАЛЛА «ПРИНЦИПЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ»

Осуществлено культурологическое теоретизирование экономического концепта существования человека на основании анализа многотомной работы А. Маршалла «Принципы экономической науки». Обоснована актуальность основных теоретических и практических положений упомянутого исследования в формировании гуманитарной сферы общества и государства. Определены основные концептуальные ориентиры формирования государственной гуманитарной политики, которые обеспечивают духовное развитие личности. Репрезентовано социально-культурный контекст, в рамках которого происходило становление современных научных парадигм в течении всего XIX в. Акцентируется на культурологическом осмыслении содержания категории экономическая культурология. Подчеркнуто, что

экономическая культурология становится новейшей методологией, которая обеспечивает целостность и системность человековедческого дискурса.

Ключевые слова: культурологический «парафраз», экономическая культурология, А. Маршалл, человековедческое теоретизирование, духовная сфера, культура, образование.

L. O. Troielnikova, Doctor of Art Criticism, Professor, Kyiv Municipal Academy of Circus and Variety Arts, Kyiv

CULTUROLOGICAL «PARAPHRASE» OF A. MARSHALL'S WORK «PRINCIPLES OF ECONOMICS»

A. Marshall, an English economist, highlights humanism of the economic theorizing of human life in the society, the modernity of the basic concepts of economic science within the covers of his book. **The purpose of the paper** is to review the main theoretical and praxeological concepts of the economic basis of human life, which is identified by A. Marshall in his work.

Research methodology includes the application of philosophical (basic) methods of research (the allocation and synthesis), the general scientific principles of objective consideration of facts, and the principles of historicism, special (specific scientific) methods such as cultural analysis and the construction of a cultural landscape.

Results. The cultural and theoretical research of the economic concept of human being is done on the basis of the analysis of the multi-volume work of A. Marshall's work «Principles of Economics». The author substantiates the main theoretical and practical positions of A. Marshall's work in forming the arts and humanities of the society and the state. The main conceptual guidelines for the state humanitarian policy, which ensure the spiritual development of the individual, are defined. The sociocultural context of the formation of the modern scientific paradigms in the 19th century is highlighted. The author focuses on the cultural comprehension of the essential content of the category — economic cultural studies. The author emphasizes that economic cultural studies have become the newest methodology that ensures the integrity and systematic nature of human discourse.

Novelty. The paper presents an attempt to determine the leading tendencies that ensure the transformation of the approaches to the modern analysis of the economic basis of human life. The study enabled to introduce the new theoretical sources in the cultural studies, which are based on forming the newest humane studies and their using in the new human discourses, in particular, economic cultural studies.

The practical significance. The relevance of the basic ideas in the theory and practice of the social modern development makes it possible to assert that modern Ukrainian humanitarians need to analyse the basic concepts of economic activity, developed and substantiated by A. Marshall in his fundamental work. The given principles are the essentials for the development of British and world civilizations.

Keywords: *culturological paraphrase, economic cultural studies, A. Marshall, humanitarian theorizing, spiritual environment, culture, education.*

Постановка проблеми. Постмодерний світ характеризується множиною соціально-гуманітарних дискурсів, до яких належать зокрема культуролого-філософські, культуролого-природничі, культуролого-економічні тощо.

Економічна культурологія, як нова наукова дисципліна, поступово посідає своє важливе місце серед гуманітаристичного наукового ареалу, який зумовлює новітній людинознавчий дискурс. Саме цей дискурс є нагально необхідним у контексті формування наукових та праксеологічних засад новітнього глобального людського соціуму, з його не модерними, незвіданими раніше соціогуманітарними «викликами».

Але новітній науковий дискурс базується на теоретичному підґрунті класичної науки, яка має у своєму доробку цілісну систему теоретизування та практичного втілення основних принципових засад існування людського соціуму.

Серед найрозвиненіших економік та країн світу Великобританія посідає одне із перших місць, де протягом багатьох століть сформувалися державні інститути та інституції, які зумовили високий економічний, промисловий, соціально-культурний рівень життя цілого суспільства та кожного окремого його члена. Так званий «англосаксонський світ», втіленням якого і є Великобританія, забезпечив в ареалі його існування найвищі соціально-культурні стандарти життя людини. Новітні базові критерії життя, які соціологія визначає як благополуччя та щастя, у межах Британської державної ойкумени є найвищими у світі.

Саме ці, означені нами сутнісні орієнтири, і зумовили розгляд теоретичного доробку видатного теоретика та практика економічної науки Великобританії та всієї Європи XIX ст. А. Маршалла.

Відтак, **мета** статті — виконати культурологічний огляд основних теоретичних та праксеологічних концептів економічного базису життєдіяльності людини, які обґрунтовує у своїй праці англійський учений-економіст А. Маршалл.

Методологією дослідження передбачено застосування філософських (базових) методів дослідження, зокрема виокремлення та узагальнення, загальнонаукових принципів об'єктивного розгляду фактів у зв'язку з їхніми місцем і значенням в історії теоретичної думки, принципами історизму, спеціальними (конкретнонауковими) методами, зокрема культурологічного аналізу культурного ландшафту.

Наукова новизна розвідки полягає у визначенні провідних тенденцій, які зумовлюють трансформацію підходів до сучасного теоретизування економічного базису життя людини, у долученні в культурологічний обіг нових теоретичних джерел, які фундують становлення новітньої гуманітаристики, її наповнення новими людинознавчими дискурсами, зокрема економічною культурологією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Структура сучасного наукового теоретизування гармонійно поєднує масштабний спектр наукових дисциплін та концептів, які і забезпечують цілісність, системність, об'єктивність, неупередженість висновків. Особливість підходу до культурологічного «парафразу» зумовила вивчення та аналіз багатомної праці А. Маршалла «Принципи економічної науки».

Осягненню основного змісту «Принципів...» та репрезентації соціально-культурного підґрунтя формування, який актуалізував становлення наукового генія економічної науки, посприяли праці Ф. Бекона «Сочинения» (1970), Дж. Локка «Мысли о воспитании» (1988), Б. Рассела «История западной философии» (1995).

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім слід розглянути сутність принципів економічної теорії А. Маршалла, англійського вченого, економіста, фундатора кембриджської системи освіти, який вніс непересічний внесок у становлення могутньої світової держави — Великої Британії, необхідно репрезентувати той соціально-культурний контекст, у межах якого формувалися модерні наукові парадигми впродовж усього XIX ст.

XIX ст. увійшло в історію Європи як період воєн та революцій. Ще задовго до того, як куранти на вежах європейських міських площ сповістили про початок нового століття, завершилась епоха Просвітництва. Перша половина XIX ст. докорінно змінила політичну мапу Європи та усього світу. У результаті світових колоніальних воєн виникли нові держави, переважно республіки за формою державно-політичного устрою. У XIX ст. відбувається остаточний крах феодалізму як системи відповідних економічних, політичних, соціальних відносин, завершилось становлення капіталізму як нового, прогресивнішого, ніж феодалізм устрою.

Але XIX ст. характеризують не лише кардинальна зміна політичної мапи світу, але і фундаментальні перетворення в економічній сфері країн Європи, Америки та решти світу. Ще на початку цього століття завершився процес заміни мануфактурного виробництва на фабричний. Стрімкий технічний прогрес оснастив промисловість новими засобами та формами виробництва, перевезення. Економічні новації, у формі різноманітних акціонерних товариств, банків, бірж, сприяли формуванню нових взаємовідносин у межах певного суспільства, держави та суспільства, держави з іншими державами. Саме в цей час і виникає суспільство, яке в класичній соціології дістало назву буржуазне.

У цей період фундаментальні зміни відбуваються і в соціогуманітарній, духовній сферах тогочасних європейських та світових спільнот. Стрімке зростання науково-технічного прогресу зумовлює поширення

серед інтелігенції та передових прошарків населення європейських країн глибоку віру у безмежні можливості науково-технічного прогресу у сфері формування модерного суспільства, у якому будуть подолані всі соціально-гуманітарні проблеми. Духовна, творча сфери (науки, мистецтва) безпосередньо «підживлювалися» цими модерними перетвореннями, презентуючи світу нові філософські, мистецькі, природничі парадигми. Суттєві зміни відбуваються в першій половині ХІХ ст. в соціально-філософських та гуманітарних науках. Лідируючу позицію в цей період починає посідати історична наука, теоретики якої обґрунтовують принцип історичного сприйняття дійсності. Це дозволило визначити життя людства як єдиний історичний процес, який має певні закономірності. У середині ХІХ ст. центр європейської філософської думки остаточно переміщується в Німеччину з Франції, яка протягом усього ХVІІІ ст. була беззаперечним його лідером. У Німеччині виникає новий фундаментальний філософський напрям — німецький класичний ідеалізм. Водночас відбувається формування діалектичного й історичного матеріалізму, і ці науки з часом стають підвалинами ідеології класу найманих працівників (робітничого класу).

Саме в цей культурно-історичний період у середовищі європейських інтелектуалів виникає науковий дискурс щодо мислення та буття, пошуку духовних засад життя людини і проблем культури. Власне, у цей період і фундується наука про культуру, яка вивчає становлення та розвиток тілесно-духовної цілісності людини у світі природи й водночас в історико-духовному світі (*Філософія культури*, 1998; *Філософская энциклопедия*, 1970).

На тлі і в межах цього модерного перетворення світу відбуваються формування та становлення засновника кембриджської школи, фундатора модерного економічного дискурсу А. Маршалла (1842–1924 рр.), головною фундаментальною працею якого є багатотомник «Принципи економічної науки», уперше виданий у 1890 р. Він згодом багато разів перевидавався і протягом багатьох десятиліть слугував основним підручником з економічної теорії не лише в Англії, але і в країнах Європи та світу. Принагідно зазначимо, що одним з учнів А. Маршалла був майбутній засновник економічної теорії, яка дістала назву кейнсіанство, — усесвітньовідомий економіст Дж. Кейнс.

Також важливим для становлення А. Маршалла є філософське підґрунтя, сформоване англійськими філософами Нового часу: Ф. Бекон, Т. Гоббсом, Дж. Локком.

З усієї науково-творчої спадщини видатних англійських мислителів ХVІ–ХVІІ ст., котрі сформуvalи нові, фундаментальні, теоретико-методологічні лакуни філософії, слід зацентувати лише на тих науко-

вих настановах, які відповідають нашій зацікавленості в репрезентованому аналізі.

Саме Бекон одним із перших філософів Нового часу обґрунтовує тісний взаємозв'язок культури та свободи. Критеріями культурного розвитку, на думку вченого, є передусім усесторонній прогрес, в основі якого — глибинне пізнання законів природи та їхнє використання на благо людей. Ф. Бекон уважає, що прогрес людства, який значно базується на постійному нарощенні знань щодо природи та людини, має зумовити розширення «поля свободи» людини («Сочинения», Москва, 1970).

Моральні чинники та нормативність обґрунтовує у своїх теоріях щодо виникнення держави Т. Гоббс. Визначаючи державу як елемент культури, філософ виокремлює 19 законів, які і репрезентують розвиток суспільства та культури. Першим і основним законом, на основі якого формується вся парадигма базису існування держави, є «веління правового розуму». Гоббс не лише розкриває сутність держави та описує закони її існування, а і також уточнює роль окремих елементів культури в процесах організації соціального буття людей й, найголовніше, у процесах перетворення індивідів, життя котрих базується на тваринних інстинктах, на вільних людей громадянського суспільства.

Розглядаючи людину як творця держави, Гоббс акцентує на тому, що державотворення автоматично призводить до відчуження значної частини притаманних людині природних прав. Отже, створену таким чином державу мислитель не випадково називає «великим Левіафаном», біблейським чудовиськом, яке символізує величезну силу і нездоланність творіння рук людських. Гоббс наголошує на тісному взаємозв'язку держави та культури, оскільки «поза державою — володарювання пристрастей, війна, страх, бідність, самотність, варварство, невігластво, дикість; натомість у державі — володарювання розуму, спокою, безпеки, багатство, добродієність, взаємодопомога, витонченість, науки, доброзичливість» (Гоббс, 1965, с. 374). Таким чином, позитивними є такі якості, які сприяють співіснуванню людей за умов державної організації. Хороші, тобто моральні, — такі звичаї, завдяки яким державна організація може якнайкраще існувати. Але всі чесноти зумовлюються справедливістю та милосердям. Важливу роль у становленні та діяльності певної держави мислитель надає освіті. На його думку, утвердження добродієності в державі слід починати з університетів, саме там мають закладатися істинні та правильні основи громадського вчення, через засвоєння яких молодь зможе з часом керувати державою на правильних, моральних засадах (Гоббс, 1965).

Погляди Т. Гоббса на суспільство та культуру набули подальшого розвитку в працях іншого представника англійської філософської дум-

ки — Дж. Локка. Цей діяч — засновник «британського емпіризму», автор теорії природного права та суспільного договору, вчення про розподіл влади, які без перебільшення є міцними стовпами сучасного світового лібералізму. Величезний внесок Локк здійснив у розробку принципів свободи совісті та віросповідання, розробив теорію виховання, яка суттєво відрізняється від теорій його попередників, зокрема і мислителів Ренесансу. Мислитель акцентує на фундаментальних принципах створення держави, зокрема на формуванні політичного (чи громадянського) суспільства. Визнаючи членів громадянського суспільства людьми рівноправними та незалежними, Локк обґрунтовує необхідність вільного делегування частини своїх природних прав державі для забезпечення рівності та відповідальності перед законами цієї держави, оскільки це основи життєустрою суспільства та державотворення (Локк, 1988).

З-поміж цих англійських мислителів, котрі теоретизували людинознавчі проблеми, уже з часів модерну фігурує постать А. Маршалла. Увесь життєвий шлях науковець присвятив вивченню та узагальненню основних принципів економічної, тобто господарської діяльності окремої людини і держави, об'єднанню держав, чим насправді є Великобританія.

Філософи, культурологи, економісти слушно зазначали, що господарська, тобто економічна діяльність держави, визначає і рівень гуманітарної сфери, добробут та щастя членів суспільства.

Важливе місце в багатотомних «Принципах...» А. Маршалла посідає аналіз факторів, які впливають на формування ціноутворення: попиту, пропозиції, витрат виробництва. Подальшого розвитку набула теорія граничної корисності, уведено поняття еластичності попиту, розрізняються та обґрунтовуються три періоди рівноваги попиту та пропозиції (Маршалл, 1993).

Але найбільше зацікавлює не суто економічний зміст «Принципів...», а його культурологічний, людинознавчий базис, який і є основою економічного теоретизування А. Маршалла. Саме в Главі II «Предмет економічної науки» науковець зазначає: «Економічна наука вивчає те, як люди існують, розвиваються і про що думають у повсякденному житті. Але предметом її дослідження є головним чином ті спонукальні мотиви, які найсильніше та найстійкіше впливають на поведінку людини у сфері її господарської діяльності» (Маршалл, 1993, с. 69).

«Навіть виокремлені лише господарські відносини в житті людини зумовлюють чесність, правдивість та порядність у межах їхнього побутування» (Маршалл, 1993, с. 79).

Отже, А. Маршалл акцентує саме на моральній складовій економічної діяльності людини. Цінності добра, блага, честі, гідності, правди та

правдивості, гордості за результати своєї економічної діяльності є тим універсальним підґрунтям, що і формує державу та націю, яка її населяє.

«Сильна нація часто зобов'язана своїми витоками певному прабадькові, котрий був наділений величезною фізичною та духовною силою. Традиції, які власне і робили націю міцною в часи миру й в часи війни, часто ставали результатом мудрості окремих видатних мислителів, котрі обґрунтовували та розвивали її традиції та правила, можливо, на основі формальних заповідей, можливо, у результаті постійного, навіть непомітного впливу» (Маршалл, 1993, с. 143).

Визначаючи особистість об'єктом та суб'єктом наукового теоретизування та практичного втілення економічних принципів, постулатів і законів, автор здійснює фундаментальний та широкомасштабний аналіз предмету економічної науки, потреб людини та способів їхнього задоволення, факторів виробництва — землі, праці, капіталу та організації, загальних відносин попиту, пропозиції й вартості, розподілу національного доходу.

Главу XIII А. Маршалл присвячує обґрунтуванню зв'язку між прогресом та рівнем життя людини.

«...Поступово ми зможемо досягти такого порядку суспільного життя, у межах якого загальне благо виявиться вищим за індивідуальні примхи навіть більшою мірою, ніж це було в попередні часи» (Маршалл, 1993, с. 182). Також науковець зазначає: «... Для повної віддачі в праці необхідними є три життєвоважливі речі — надія, свобода та зміни» (Маршалл, 1993, с. 110).

Отже, ідеї А. Маршалла суголосні із тими ідеями та принципами, які обґрунтовували англійські філософи Нового часу.

Економічна діяльність людей та держави загалом для діяча є не абстрактним, відірваним від життя теоретизуванням. Усі результати його теорій, розроблені економічні закони і постулати він послідовно втілював в економічній діяльності держави, репрезентуючи свої аналітичні матеріали в державних інституціях Англії.

Як гуманіст і людина модерного часу А. Маршалл, розробляючи принципи економічної науки, приділяв пильну увагу людському чинникові, як визначали би в сучасному науковому тезаурусі, людському капіталу. На сторінках «Принципів...» він формує теорію розподілу багатства, основною визначаючи Людину-працюючу, її мотивацію до певної роботи, її потреби в особистісному задоволенні своєю працею, потреби у фінансовому, тобто матеріальному забезпеченні власного життя. Принциповими, фундаментальними засадами прогресу суспільства та держави, А. Маршалл уважав освіту робітників і забезпечення їх достатньо тривалим відпочинком. Цей відпочинок автор визначав не як

безсистемне часопроведення, а як осмислений відпочинок від роботи — освіта, дозвілля, охорона здоров'я. «Слід зробити освіту доступнішою. Шкільні вчителі повинні зрозуміти, що до їхнього основного обов'язку належить не лише передача знань, оскільки за декілька шилінгів можна купити більше знань, які викладені у книгах, ніж може зберігати людська пам'ять. Учителі повинні виховувати характер, вміння та активність... На ці цілі суспільні гроші повинні текти річкою. І річкою гроші повинні текти на збереження природного архітектурного середовища побутування дитини» (Маршалл, 1993, с. 138).

Питання охорони навколишнього середовища, створення умов для здорового відпочинку та дозвілля всього населення і молоді зокрема, були для А. Маршалла беззаперечним чинником прогресу суспільства та держави. І ці чинники суттєво, на думку вченого, посприяють поступовій зміні поведінки, мотивації, характеру окремої людини, суспільства та людства загалом на шляху їхнього прогресу. «...Найважливішими як для мораліста, так і для економіста, є активність та здібності молоді. І обов'язок нинішнього покоління полягає у створенні для молоді найсприятливіших умов у сфері розвитку їхніх природних даних. Важливими умовами цього процесу є свобода від важкої праці разом із довготривалим відпочинком, відвідування школи та ігрова активність, яка розвиває та гартує характер» (Маршалл, 1993, с. 140).

Далі науковець зазначає: «Однак дійсно високий рівень життя не може бути досягнутий до того часу, допоки людина не навчиться добре використовувати свій відпочинок. І в цьому полягає одне з не багатьох свідчень того, що жодні нав'язані, тобто насильницькі зміни економічного ландшафту не можуть зумовити прогрес людства» (Маршалл, 1993, с. 347).

Висновки. Культурологічний «парафраз» праці англійського вченого А. Маршалла дозволяє дійти певних висновків.

Цивілізація — це суспільство, де закон зумовлює особливий суспільний устрій людського буття, який є для членів цього суспільства окремою цінністю. Серед багатьох переваг, які забезпечуються цивілізацією є, зокрема, створення сприятливих умов для розвитку гуманітарної сфери (культурне середовище побутування людини: економіка, освіта, наука, мистецтво), тобто для духовного вдосконалення всіх членів певного суспільства. Цивілізація — суспільний порядок, що є функцією та механізмом поширення культури та просвіти в суспільстві, які становлять означений фундамент благоустрою буття, забезпечують щастя окремого індивіда.

Слід усвідомити, що і праця видатного економіста А. Маршалла — та цеглина у фундаменті сучасної Великобританії, держави, яка за рів-

нем економічного, науково-технічного, соціально-гуманітарного розвитку є провідною, найрозвиненішою державою світу.

Основні принципи економічної теорії А. Маршалла базуються і певною мірою продовжують теоретизування видатних мислителів Англії. У його теорії визначне місце посідає людинознавча парадигма, яка і зумовлює актуальність та певну сучасність поглядів, принципів формування економічного середовища побутування окремої людини, суспільства та держави загалом.

Гуманістичність його теоретизування, модерність і, як вже визначали, актуальність основних положень свідчать, що сучасним українським гуманітаріям нагально необхідно звернутися до основних принципів економічної діяльності, які розробив та обґрунтував у своїй фундаментальній праці А. Маршалл. Ці принципи є основою розвитку англійської та світової цивілізацій.

Перспективи подальших досліджень. Економічна культурологія, як нова наукова дисципліна, має неабиякі перспективи в площині формування сучасного постмодерного гуманітарного дискурсу. Інтердисциплінарність економічної культурології, тобто оперування суто економічною та специфічною методологією культурології забезпечує цілісність теорії та практики життєтворчості людини в межах певного суспільства та людства загалом.

Список посилань

- Бэкон, Ф. (1972). *Сочинения* (Т. 2, с. 288). Москва: Мысль.
- Гоббс, Т. (1989). *Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского*. В. В. Соколов (Сост.). *Сочинения* (Т. 1). Москва: Мысль.
- Головных, Г. (1969). Ценностные ориентации и перестройка общественного сознания. *Философские науки*, 6, 85–89.
- Локк, Дж. (1988). *Мысли о воспитании*. А. Л. Субботин (Ред.), *Сочинения* (Т. 3, с. 442). Москва: Мысль.
- Маршалл, А. (1993). *Принципы экономической науки* (Т. 1–3). Москва: Издательская группа «Прогресс», 1993.
- Рассел, Б. (1995). *История западной философии*. Київ: Основи.
- Философия культуры. Становление и развитие* (1998). Санкт-Петербург: Лань.
- Философская энциклопедия* (Т. 1–5) (1970). Москва: Советская энциклопедия.

References

- Bacon, F. (1972). *Works* (Vol. 2, p. 288). Moscow: Mysl. [In Russian].
- Hobbes, T. (1989). *Leviathan, or Matter, form and power of the state of the church and civil*. V. V. Sokolov (Comp.), *Works* (Vol. 1). Moscow: Mysl. [In Russian].
- Golovnykh, G. (1969). Value orientations and restructuring of the public consciousness. *Philosophical Sciences*, 6, 85–89. [In Russian].

-
- Locke, J. (1988). Thoughts on education. A. L. Subbotin (Ed.), *Works* (Vol. 3, p. 442). Moscow: Mysl. [In Russian].
- Marshall, A. (1993). *Principles of economic science* (Vol. 1-3). Moscow: Progress Publishing Group, 1993. [In Russian].
- Russell, B. (1995). *History of Western Philosophy*. Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].
- Philosophy of culture. Formation and development* (1998). St. Petersburg: Lan [In Russian].
- Philosophical Encyclopedia* (Vol. 1-5) (1970). Moscow: Sovetskaja jenciklopedija. [In Russian].

Надійшла до редколегії 01.03.2019 р.